

О. А. Кучерук – доктор педагогічних наук,
професор кафедри світової літератури та методик
викладання філологічних дисциплін Житомирського
державного університету імені Івана Франка

Проблема навчальної книги з української мови для основної школи

Нові цілі мовної освіти у вітчизняній школі зумовили пошук шляхів модернізації й урізноманітнення навчальних книг. Сучасні вимоги до навчальної книги з української мови визначаються соціальним замовленням на формування учня як компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатой мовної особистості.

Загальні питання змісту, структури, функцій навчальної книги розробляють педагоги й психодидакти: А. Гірняк, Т. Лукіна, І. Підласий, О. Савченко, І. Смагін, О. Топузов, А. Фурман та ін. Вони розглядають підручник як модель певної дидактичної системи навчання, засіб для засвоєння змісту освіти, а навчальний посібник тлумачать як навчальне видання, що доповнює або частково замінює підручник. За спостереженнями науковців (І. Артьомов, О. Ващук), «майже кожен третій підручник, що потрапляє на ринок навчальної літератури, низького рівня, оскільки містить смислові, фактичні, граматичні та інші помилки» [1, с. 11]. Аналіз наукових джерел показує, що в теорії підручникотворення виділяють (О. Жосан, Я. Кодлюк та ін.) два рівні: загальнодидактичний, на якому визначають універсальні принципи побудови навчальної книги, і методичний, що вивчає реалізацію універсальної моделі підручника з урахуванням особливостей навчальної дисципліни.

Студіюванню підручника як засобу навчання української мови присвячено праці вітчизняних лінгводидактів: М. Вашуленка, О. Горошкіної, С. Карамана, О. Караман, К. Климової, М. Пентилюк, О. Семеног,

В. Шляхової та ін. У їхніх дослідженнях визначено лінгвометодичні орієнтири щодо побудови шкільних підручників з урахуванням актуальних завдань мовної освіти. Аналіз спеціальної літератури свідчить про актуальність проблеми навчальної книги з української мови для сучасної школи. Зокрема, як зазначають С. Караман і О. Караман, ідея А. Медушевського щодо створення підручника з української мови для здібних учнів (висловлена в 60-х роках ХХ століття) ще й донині недостатньо повно визначена й розроблена теоретично, тому не набула належно завершеного оформлення у вигляді цілісних концепцій, методик, технологій, струнких й обґрунтованих моделей її практичного втілення в системі національної мовної освіти [3, с.205]. Насправді проблема шкільної навчальної книги з української мови має багато аспектів – це реалізація широких міжпредметних зв'язків у навчальних книгах з метою формування ключових і предметної компетентностей учнів; посилення розвивального спрямування навчальної книги з української мови для основної і старшої школи; метафоризація змісту навчальної книги для молодших підлітків; препарування навчальних посібників до регіональних умов краю, у якому живуть учні; розроблення електронних підручників, посібників з предмета, напрацювання концепції, обґрунтування моделі підручника з української мови для школи майбутнього й т. ін. Незважаючи на значний інтерес науковців до питань творення шкільної навчальної книги з української мови, у лінгводидактиці системних і ґрунтовних праць з цієї проблеми поки що немає.

Мета статті – розглянути особливості побудови навчального посібника з української мови для молодших підлітків на основі краєзнавчого підходу.

Одне із ключових завдань шкільної мовної освіти – формування комунікативної компетентності. Досягти цього завдання в середніх закладах освіти без набуття учнями соціокультурної компетентності практично неможливо. Лінгводидакти приділяють увагу виробленню в учнів здатності

спілкування українською мовою у зв'язку з навчанням загальнолюдських цінностей і національної культури українців. Водночас потрібно пам'ятати, що велика українська культура бере початок з культур різних регіонів України. Тому формування соціокультурної компетентності учнів необхідно починати з вивчення культури рідного краю – розуміння культурних реалій батьківщини, специфічної лексики, культурної спадщини та ін., що становить зміст краєзнавчого підходу до мовної освіти.

У контексті сказаного краєзнавчий підхід розуміємо як один із напрямів соціокультурного підходу. Краєзнавчий підхід у навчанні української мови – це методологічний орієнтир в організації й реалізації навчання відповідного шкільного предмета, що забезпечує формування краєзнавчих знань, когнітивного досвіду, ціннісних орієнтирів через сприйняття й розуміння регіональної культури в дидактичних текстах і позатекстових, ілюстративних, ресурсах. Для реалізації цього підходу особливого значення набуває побудова змісту навчальних посібників з української мови для учнів на засадах краєзнавства. Щоб утілити краєзнавчий підхід у практиці творення навчальної книги з української мови, потрібно дотримуватися таких *лінгводидактичних принципів*:

- поєднання предметного й краєзнавчого підходів до укладання змісту навчального посібника;
- актуальність, природовідповідність і доступність для учнів краєзнавчих матеріалів, уміщених у навчальному посібнику;
- реалізація краєзнавчого підходу в дидактичних текстах і позатекстовому, ілюстративному, матеріалі посібника;
- опора на культуру рідного краю й орієнтування змісту навчального посібника на формування національно свідомої, духовно багатой особистості носія української мови;
- розвивальне й комунікативне спрямування навчальних завдань, розроблених за краєзнавчими мотивами.

Складниками краєзнавчого змісту навчальної книги з української мови є: *сучасна регіонально-культурологічна інформація* (відомості про особливості місцевої території, населення краю, регіональні символи, мовну специфіку, географічні і природні умови, засоби масової інформації, звичаї, традиції певного регіону України, у якому живуть учні, який добре знають, і т. ін.); *регіонально-культурна спадщина* (відомості зі сфері науки й мистецтва, що залишилися від попередніх часів, визначні історичні місця, культурні пам'ятки та ін.). *Засобами* реалізації краєзнавчого підходу до навчальних посібників з української мови для учнів можуть бути різностильові й різножанрові тексти краєзнавчого змісту, різнотематичні тексти письменників певного регіону, відповідні словники, наочно-ілюстративний матеріал, розроблені за краєзнавчими мотивами моделі комунікативних ситуацій, різнорівневі вправи і завдання.

У сучасних умовах диверсифікації навчання активізується пошук і створення ефективних варіативних навчальних книг для предметної підготовки учнів. Формування навчальних посібників має передбачати, з одного боку, адаптування теоретичного навчально-наукового змісту теми до індивідуально-вікових особливостей учнів, а з іншого – розроблення диференційованих практичних завдань і навчально-технологічних процедур, що використовуватимуться для опанування кожної теми. В умовах розвитку сьогочасної школи актуально звучать слова С. Русової: «... ідеальним завданням було б – утворити в кожній школі свій підручник, що відповідав би тому курсові, що його веде учитель, приладнюючи цей підручник до певної аудиторії, до певних місцевих умов, у яких живе школа» [6, с. 239]. Прикладом такого видання є розроблений нами (у співавторстві з практикуючим учителем-словесником) навчальний посібник «Українська мова. Мовлення. Моя Житомирщина, 5 клас» [4], який схвалено для використання в загальноосвітніх закладах комісією з української мови Науково-методичної ради з питань освіти МОН України. Ця книга розрахована на весь навчальний рік, укладена відповідно до ідей концепції

системи традиційних та інноваційних методів навчання української мови й орієнтована на реалізацію низки функцій: інформаційної, мотиваційної, комунікативної, навчальної, розвивальної, виховної, рефлексійної, контрольної. Основні характеристики навчальної книги «Українська мова. Мовлення. Моя Житомирщина. 5 клас» – це доступність змісту і методів навчання для молодших підлітків, поєднання мовно-мовленнєвого та комунікативно-ситуативного спрямування книги, діяльнісний підхід до навчання, варіативність видів діяльності, система регіонально-національних і загальнолюдських цінностей. Особливостями названої книги, що в комплексі якісно відрізняють її від наявних посібників відповідного типу, є такі: *по-перше*, спеціальне введення учня в мовну тему за допомогою епіграфа, сюжетного тексту, ключових слів, казкових героїв (Мудра Сова, Розумник, Круть, Верть та інші персонажі), спостереження за мовними явищами, – усе це дає змогу зробити процес навчання української мови цікавим і результативним; *по-друге*, поєднання, з одного боку, системно-описового, функційно-стилістичного та комунікативно-діялісного підходів до вивчення української мови, а з іншого – різних методів навчання; *по-третє*, наскрізний національно-красназавчий компонент, покликаний ознайомити школярів з відомими персоналіями Житомирщини та активізувати роботу з навчальним текстом; *по-четверте*, профорієнтаційний підхід, спрямований увести учнів у світ професій. Складниками навчальної діяльності є різні дії – розумові, практичні, з ними пов'язані відповідні методи навчання. З огляду на зазначені міркування посібник дає змогу учням засвоїти ті методи, які допомагатимуть у подальшому самостійно здобувати знання, збагачувати мислення, мовлення, власний досвід, набувати навчально-предметні навички, уміння, – це *мовний розбір слів, речень, аналіз тексту, узагальнення, самостійна робота з інформаційними джерелами, складання текстів, метод проектів, дослідження, підготовка презентацій, "розумовий штурм"* та інші. Зміст посібника спрямовує учнів на інформаційно-рецептивну, репродуктивну, аналітичну, творчу, оцінну, рефлексійну діяльність. Істотна

характеристика посібника – комплексний розвиток навичок і вмінь з основних видів мовленнєвої діяльності. Окреме місце в посібнику (до кожної теми першої частини, присвяченої мовним аспектам) відводиться диференційованим завданням для самостійної роботи учнів за трьома рівнями складності, що ставлять п'ятикласників у ситуацію вибору. Цілевизначення, у якому задаються очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності, здійснюваної власними силами учнів, потрібно розглядати як початкову умову різнорівневого розподілу навчальних завдань – такий підхід використаний під час розроблення комплексних завдань для самостійної роботи юних носіїв мови.

Отже, проблема шкільної навчальної книги з української мови є актуальною й багатоаспектною. Один із аспектів її – препарування навчального посібника з предмета до учнівської аудиторії конкретного регіону, до певних місцевих умов, у яких живуть учні. Краєзнавчий підхід до створення навчального посібника з української мови – це методологічний орієнтир у побудові змісту навчальної книги, що забезпечує опанування учнями краєзнавчих знань, набуття когнітивного досвіду, ціннісних орієнтирів через сприйняття й розуміння регіональної культури в дидактичних текстах і позатекстових, ілюстративних, матеріалах посібника, а також шляхом виконання відповідних вправ і завдань. Зазначений підхід уможливорює розроблення й обґрунтування варіативних навчальних книг, спрямованих формувати компетентного носія української мови, національно свідому, духовно багату мовну особистість на засадах краєзнавства.

Предметом подальших наукових досліджень може стати розроблення електронної навчальної книги для учнів різних закладів освіти.

Список використаних джерел

1. Артьомов І.В. Навчальна книга: організація і методика створення : посібник / Артьомов І.В., Ващук О.М. – Ужгород : ЗакДУ, 2012. – 238 с.

2. Жосан О. Е. Шкільна навчальна література: теорія і практика : довідник / О. Е. Жосан. – Кіровоград : КЗ «КОППО імені Василя Сухомлинського»; Імекс-ЛТД, 2014. – 156 с.

3. Караман С.О. Проблема підручникотворення для профільної школи у науковому полі української лінгводидактики / Караман С. О., Караман О. В. // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені МП Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. – 2012. – Вип. 9. – 202-206.

4. Кучерук О. А. Українська мова. Мовлення. Моя Житомирщина, 5 клас : навчальний посібник / О. А. Кучерук, Г. В. Вигівська. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 253 с.

5. Мацько Л. Сучасні підходи до створення підручників з української мови: місце лінгвостилістики / Мацько Л. // Дивослово. – 1999. – № 8. – С.39 – 44.

6. Русова Софія. Вибрані педагогічні твори : у 2-х книгах / Софія Русова. – К. : Либідь, 1997. – Кн. 2. – 320.

7. Шляхова Валентина. Дидактичні можливості альтернативних підручників з рідної мови для 5 класу/ Валентина Шляхова // <http://archive.nndiuv.org.ua/fulltext.html?id=1154>